

Psihološki problem Krista.

Povodom knjige Dr Vladimira Dvornikovića: Hrist. Badha, Schopenhauer.

Dr Andrija Živković.

1. — Isus Krist jučer je i danas isti, i na vijek! Pitanje uvijek otvoreno i savremeno. Aktuelno danas isto tako kao u vrijeme gnostičkih i arijanskih borba. Nikad neiscrpiv zaklad nauke. Nepresušno more dubine i širine, svih faza duševnog života. Objekt razmišljanja i udivljenja jednog Augustina i Tome Akvinskoga, velikih spekulativnih umova, jednako kao Franje Asiškoga i Tome Cempškoga, dubokih kontemplativnih duhova.

I nikad ne će prestati ljudski rod da o Kristu mašta i raspravlja. Nikad ne će ispuniti sviju zahtjeva ljudskih duša, koje se za njim obziru. Jedni s blagim, toplim pogledom, što je odraz nunarne smirenosti i sreće. Drugi s crnim oblakom sjete, što je znak orbe i neshvaćanja. Jedni će kod njega nalaziti dugo traženi leal svoje unutarne, neslomive čeznje za nečim velikim i jakim, to je u stanju da p o t p u n o m a zadovolji sve moći naše duše. Da njemu sve posjedujemo i izvan njega ništa više ne poželjujemo. a On bude svjetlo našeg uma, izvor sviju velikih spoznaja naših, dnako kao i objekt svih i najmanjih zahtjeva naše volje.

Drugi će s grčem u srcu i na licu odvrćati od njega svoj ped. Stajat će pred zagonetkom, pred »problemom« i tražit će az iz neponjatnoga. Gledat će »č o v j e k a«, kojemu historija ne ože ravnog o bok postaviti, a ne će vidjeti oko glave njegove reole nadzemaljske moći. Izgubit će simpatiju za nj, osjećajući oju nemoć, da mu prodru u bit i riješe tajnu. Onda će se roditi žnja, koju sobom nosi samosvijest čovjeka o autonomnom njevom položaju u univerzumu. I obasipat će ga pogrdama. Blasnije će pisati i govoriti, ne znajući o k o m u pišu i govore.

Tako je bilo od onog dana, kad su židovski filozofi u prvim njim susretajima s Kristom udarili na jedan tvrd orah. Ne prijući niti njegovih riječi, niti pruženog svjedočanstva, ostadoše vorenih očiju i zatvorenog srca. Tako je pak poglavito bilo ton njegove smrti i užašašća na nebo.

A od onda je o njemu toliko toga rečeno, toliko smišljeno, ko fantazirano, da je slika ž i v o g I s u s a K r i s t a postajala u na ljudi sve bljednija, što se čovječanstvo dalje i brže razvijalo.

Jedina je njegova Crkva čuvala iskonsku njegovu sliku čiku njegove nauke! Ona je i danas, nakon devetnajst stoljeća, ga u primjeni svakog i najmanjeg tumačenja evandeoskih istina.

¹ Hebrej 13, 8.

koje bi se udaljivale od prvobitnog i temeljnog shvaćanja najstarije Crkve. Njoj i njezinoj brizi imamo zahvaliti, da možemo u svako doba i svakom danom prilikom s puno pouzdanja ustvrditi, što je ispravno, a što nije u skladu s originalnim njegovim naučavanjem. Kroz sve bure i nepogode, što ih je ona imala kroz dugi niz stoljeća da podnese, izniela je čistu i nekaljanu nauku Kristovu, naročito pomoći Duha Svetoga, kojeg je sâm Krist Crkvi obećao.¹ A njoj je ostala uvijek aktuelna dužnost, da ovu nauku izlaže i tumači, pri-mjenjuje na život i brani od izvrtanja.

Bilo je u razvoju ljudske misli mnogo velikih, izvanrednih duhova, koji su snagom svoga uma zadivili ne samo svoje savremenike, nego i pozniiji naraštaj. Mi i danas neke od njih s naročitim interesom studiramo i o njima kritički raspravljamo. Ali onog upliva, što ga je Krist proizveo na sav ljudski rod, u koliko je on s njegovom naukom upoznat, nijedan velikan nikada nije doživio. Naročito nije sve od reda jake duhove zanosila njihova nauka, kao što je baš te velike ljude ili nadahnjivala ili udivljavala Kristova nauka, izložena u evanđeljima.

Razlog? To je duh Kristov što prožima čovjeka. To je osjećaj strujanja nadnaravnog djelovanja. To je dah božanski, što diše iza onih jednostavnih riječi evanđelista i što se krije iza onih jednostavnih priča. To je onaj neslućeni autoritet, što izbija iz svakog: »**ja** Vam kažem...« ili: »zaista, zaista Vam velim...«

I poklonici Njegovi i hulitelji njegovi osjećaju taj duh kod čitanja evanđelja. Ovi potonji ga tim jače čute, što se više naprežu, da ga posvema uklone.

2. Sa svih se strana i sa svih mogućih stanovišta pisalo i piše o Kristu. Naučna literatura iznosi njegov »problem« u bezbroj varijacija. Kod nas je o Kristu do sada pisano u većini s ispravnom kršćanskog stajališta. Naučna se naša knjiga, osim stručnih teoloških radova, nije njim bavila onako na primjer, kako je to u Njemačkoj, Engleskoj ili u Francuskoj slučaj. Nije se kod nas kao kod malog naroda, našlo učenjaka, pojedinaca, koji bi u pitanju vjerskog shvaćanja Kristovog polazili s jednog radikalno negativnog

¹ Lk. 24, 49: I evo ja ću poslati na vas onoga, koga je Otac moj obećao...

Iv. 14, 16: I ja ću moliti Oca i dat će vam drugoga tješitelja, da ostane s vama do vijeka, Duh istine, kojega svijet ne može primiti, jer ga ne vidi, niti ga znade, a vi ćete ga poznati; jer će kod vas ostati i u vama će biti...

Iv. 16, 7: Ali ja vam istinu kažem: Dobro je za vas, da ja otidem; jer ako ne otidem, utješitelj ne će doći k vama, ako li otidem, poslat ću ga k vama...

Iv. 16, 13: A kad on dođe, Duh istine, uputit će vas u svu istinu...

stanovišta. Još se među katoličkim kršćanskim pukom našim nije našao nitko, tko bi svome narodu uzvišenu osobu Isusa Krista predstavio kao običnog čovjeka, s konturama genijalnog mislioca. Ono, što je zadnjih decenija u tom pogledu iznijela liberalna t. zv. naprednjačka štampa i što su ranije iznosili neki prirodznanci naši, a što i danas iznose sporadički naši liberalni pisci nije imalo značaja jednog sistematskog, zaokruženog prikazivanja. Taj je posao čekao profesora Dr Vladimira Dvornikovića, koji je u nizu svojih studija o pesimizmu smatrao da može staviti uz bok Budhi i Schopenhaueru i — Isusa Krista.

Držim, da je dr. V. Dvornikovića na ovaj stav navela više poza, nego pravi naučenjački poziv. Bit će ova moja tvrdnja jasna sa sljedećih razloga:

3. G. Dr Dvorniković uzima ličnost Kristovu samo sa čovjeće strane. Za nj je Krist samo Isus iz Nazareta. Mesijansko poslanstvo njegovo kao Krista, obećanog oslobodioca stiće Isus polagano razvojem prilika, što ih izaziva njegov javni nastup i djelovanje. Tu mu svijest zapravo sugeriraju sami njegovi savremenici židovi — pred svima Ivan Krstitelj.

»Pojava njegova (Ivana Krstitelja) morala je biti stravična i za narod sugestivna. Na Isusovu narav mora da je ta sugestija posebno djelovala: tu je Isus čuvši navještaj mesije primio možda prvu klicu i pobudu za svoje poslanje (str. 49).

A kako je tek na Isusa djelovala sugestivno riječ Petra apostola, kad je kod Cesareje Filipove dao svečano svjedočanstvo o njegovom mesijanskom poslanju! Dvorniković to predstavlja ovako:

»U pitanju: što vjerite vi, da sam ja? tu je označena erupcija teških nutarnjih borbi. Kao da se čuje nejednako bilo njegovo kroz to prosto i kratko pitanje — i sâm je možda lavirao, možda i sumnjao u momentima u golemi taj naslov, što ga je na svoja leđa uprtio. Hoće da vidi, da čuje — što ljudi kazuju; da čuje iz usta učenika i da dobije jasno tu jednu riječ od njih. »Jesi, Hrist si«, kao da mu potvrđuje Petar, valjda najugledniji u tome skupu, koji je već dobro znao, što treba da mu odgovori.

I sad je bilo sve riješeno. Isus je čuo svoju riječ. Dakle ipak i oni vjeruju, da on jest mesija, da je Hrist. U njega beskućnika, izbjeglicu, na dalekom tudem drumu, oni još uvijek vjere izgubili nisu — i eto to je ono, što je htio da čuje! Vjera njegova uz vjeru njihovu i varnica je bila gotova. Sugestija se ponijela sugestijom, jedna je drugu poduprla.

Isusu je samo još trebala sugestija otvorene i čistovjerne riječi Petrove!« (Str. 62.)

G. dr. Dvorniković ne polazi dakle s tačke: da osvjetli i riješi psihološki problem Krista, kako se on javlja u povijesti čovječanstva. Individualno doživljavanje Kristovo predmet bi bio istraživačkog rada psihologije, koja o njemu hoće da radi. A da li je u pravom svjetlu i s prave strane uzet u pretres niz individualnih doživljaja Kristovih kod g. dr. Dvornikovića, kad on tu ličnost.

individualnost Kristovu s temelja izvrnutu ima pred očima? Medusobne veze pojedinih čina u životu Isusovu, njihov snošaj prema okolini, društvu, državi i Ocu njegovom nebeskom, kojeg toliko puta spominje, ne smiju se lakom gestom ignorirati i ispuštati. Dr. Dvorniković traži pojedinosti prema nekom već smišljenom planu, izabira si prikladne događaje i govore Isusove, pravi skokove i nenaravne prijelaze, pa na tom putu hoće da riješi psihološki problem Krista.

Takovim svojim izvodima sebi nejasnu stvar čini dakako još nejasnijom. Od »genijalnog« Isusa iz Nazareta čini g. Dr. Dvorniković jednog zanesenjaka, običnog varalicu. Na taj način ne pristupa k rješenju ispravno, jer ne postavlja problem onako kako on uistinu leži. Ako je već pojava Krista za nekoga problem, onda je sigurno barem toliko: da se ima riješiti pitanje jednog u historiji — ako ćemo tako reći — jedinstvenog pojava, što svojom genijalnošću nadmašuje sve ostale, kojima se genijalno ne može poricati. Ali postaviti problem tako: da osnovna njegova pozicija ne odgovara realnosti, znači ostale, kojima se genijalnost ne može poricati. Ali postaviti problem Krista Isusa iz Nazareta, nego jednog individua, kojeg tim imenom ne smijemo nazvati.

Evo čujte:

»Od ovog časa (t. j. od časa Petrovog priznanja) nastupa niz događaja nošen posve **novom i različitom psihologijom**. Učinak Petrovih riječi bio je toliki, da se i sam Petar zgranut i zaplašio. U Isusu **puca** golema odluka i on je odmah izriče: On će, da se popne u sami Jerusolim! Otvoreno će izići kao mesija. Prije je izmicao svojim protivnicima: odsad ne samo da im ne će izmicati, ne, on će ih i sâm potražiti u najtvrdjoj njihovoj kuli, na brdu hrama jerusolimskoga. Poći će u proročki grad, da i pogine, da se sâm žrtvuje, da se makar i podmetne dušmanima — da **iznudi** »kraljevstvo nebesko«, **makar** i na taj jedini, posljednji način. Dosad se zamrsivalo, ali sad treba, da se i odmrse. Ovako dalje ne može! Treba nešto učiniti, stvar valja riješiti. Ovo nekoliko vjernih očiju, što još u njega gleda, treba na sebi makar i **mrtvu** zadržati. Uskrnuti će on za njih, za svoju zavjetnu misao! (str. 63.)

Tko ovaj pasus pročita, pa vidi psihološko rezoniranje Isusovo, kako ga eto predstavlja g. Dr. Dvorniković, ne će li nužno morati toga i takovog čovjeka prezreti, nazvati varalicom i spekulantom, koji lakovjernost bezazlenih ljudi izrabluje na najordinarniji način?

G. dr. Dvorniković ne postavlja ispravno problem Krista, ne pristupa dakle k njegovom rješenju znanstveno.

4. Kršćanstvo je u historiji čovječanska jedna pojava, koja je sobom donijela neslućene rezultate. Ono je temelj evropske kulture. I ono, što danas namjerice baca sa sebe značaj kršćan-

stva, ne može da se otrese duha kršćanskog mišljenja. I protivnici kršćanstva današnji kao i prošasti žive od njegovih ideja.

Toliku je snagu vršila kroz duga stoljeća misao, kojoj je začetnik Isus iz Nazareta. Događaj u sebi toliko privlačiv, toliko udivljujući, da mu doista valja posvetiti svu moguću pažnju.

Što je zato u prvom redu potrebno? Temeljito poznavanje kršćanstva. Ne samo historijski njegov razvoj od prvih dana Kristovog javnog nastupa, pa do današnjeg njegovog savremenog utjecaja. To bi bilo nedostavno poznavanje, da ne kažem, jednostrano. Valja istraživaocu znati i dogmatski njegov sadržaj; značenje i zahvat u život ljudski. Pravi, kršćanski smisao Kristovog naučavanja, pred svim onako, kako ga njegova Crkva trajno naučava, kao nepogrješiva čuvateljica i neprevarljivi tumač svim vjernicima.

To je neophodno nužno znati onome, tko želi, da istinski, a to je svrha svakog znanstvenog istraživanja, upozna osnivača kršćanstva, shvati doseg njegovog idejnog djelovanja i cilj njegovog naučavanja. Tako postupamo, kad se laćamo studija kojegod historički važne činjenice. Šta više, to je neosporno potrebno, naročito, ako nam je pred očima psihološko obrazloženje i pojmovanje čitavog pojava. Pojedinaac kao genijalni začetnik, a njegovo rastojanje kao i njegov način prilazjenja k cilju, baš će tim tačnim svestranim poznavanjem idejnog stanovišta, čitavog sadržaja sistema ili nauke dobiti ispravnu ocjenu. Ne će ni psihološko udubijvanje biti izvrgnuto pogibelji, da bude samovoljno i neosnovano. Da bude nesukladno s naukom i da pokazuje neispunjene hijate. Da se konačno ne odijeli toliko sistem od persone da izade slika a o p a k o, nego što je sobom donosi sama narav stvari.

Znanstveno je istraživanje bez ličnog interesa. Bez veze sa rohtjevima volje ili odgojem, navikom i društvom usvojenih skloposti. Cilj mu je jedino objektivna istina.

Ako se g. Dvorniković bez ikakvih ličnih, dakle neznanstvenih pretenzija dađe na studij kršćanstva, najprije s historičkog edišta, onda s dogmaskog kulturnog i etičkog, njemu će kršćanstvo i njegov osnivač zasiniti u drugoj jednoj slici, nego što ju je i iznio. On će morati vidjeti, da je čitavom kršćanstvu bez obra na konfesionalno partikularno stanovište, osoba osnivača šćanstva nešto više, nego jednostavni čovjek. Nešto više, nego orok, genij i svetac. Nešto naročito autoritativno, što prelazi led običnog smrtnika. Nešto, što je u svojoj jednostavnosti jače, go sve filozofije od istočnih naroda, od velikog Platona i Aristoa, sve do Kanta i poslije njega do današnjeg dana.

To mora znati i spoznati o tom mora duboko obaviješten biti. pristupa k rješenju psihološkog problema Kristovog. A tko bez tega toga grabi historičku pojavu Krista u redoslijedu događaja,

pa bez poznavanja predmeta, niže svoja ili vlastita ili posuđena razmatranja — taj ne postupa po pravilima znanstvenog naučnog rada.

G. dr. Dvorniković piše o Kristu bez poznavanja kršćanstva.

»Morao je dakle da bježi! Ili da povuče konzekvencije. Da uđe u stupicu omraženih neprijatelja, to mu se ipak nije dalo. Ta istom je otvorio svoja proročka usta. I pobjegao je, kako vidimo u Feniciju izvan svoje otadžbine Galileje. Tragedija njegova počinje. Bez mira i počinka potuca se prorok beskućnik po tvrdim stazama tudine. **Tješi se** sudbinom svojih ranijih kolega ... proroka Eliasa i Elise« (str. 58.).

»U razdraženom gonjenom proroku iskočila je i gola fanatičnost (str. 59.).

»Prorok je na Orijentu i »liječnik« i bolesnici su prvi, koji će njegovoj čudesnoj moći pribjeći. Onda i toliki široki prostor u evanđeljima, posvećen natprirodnom liječenju, »uskrisivanju« mrtvaca, i uopće »čudesima« (Hodanje po površini vode, preobraženje na gori i dr.). Ali Isusova liječenja, valjda sugestijom i »vjerom«, strahovito se tu preferuju — za znak njegovog pravog mesijanskog poslanja. Aureola se dosta jasno razaznaje spram žive glave na koju je stavljena« (str. 60.).

»On i — Jerusolim! ... ali Isus ipak ide i njegovi za njim. I taktiku je uredio: »zaprijeti im da nikomu ne kazuju«. Neopažen hoće da prođe na jug ... (str. 65.).

Dakle: potucalo, beskućnik, fanatik, magičar, nadriliječnik, farizej, hipokrita — i šta hoćete još? Kršćanstvo je po svojoj biti protivno svemu tome; to barem priznaju i oni, koji mu negiraju svaki supernaturalni karakter. Ne poznavajući toga kršćanstva niti duha njegova g. dr. Dvorniković niže lašfemije jednu za drugom na skoro 120 stranica svoje studije o Kristu. Njegovo je izvadanje iz temelja krivo. **Ono se zbog nepoznavanja predmeta o kojem piše, sa znanstvenog gledišta mora posvema zabaciti.**

5. Kritički rad na polju znanstvenog bibličkog studija, stoji danas na zamjernoj visini. Ne samo kod protestanata, specijalno u Njemačkoj i Engleskoj, nego i kod katoličkih naučenjaka Francuza Nijemaca i Talijana. To je činjenica, kojoj je potvrdom i egzistencija i djelovanje »Bibličkog instituta« u Rimu. A onaj ogromni kritički znanstveni rad pojedinih sveučilišta, naučnih institucija i naročitih pojedinaca izvan Biblijskog instituta rimskog na diku je i ponos katoličkim znanstvenim radnicima.

O svemu tomu čini se da nema ni pojma g. dr. Dvorniković. To dokazuje njegov kritički stav u pitanju autentičnosti povjesnih izvora za kršćanstvo. Ne treba drugo, nego da navedem njegove vlastito priznanje:

»Za nas je ovdje glavno to — i nemamo razloga, da u to ne povjerujemo — da ni Markovo, dakle najstarije evanđelje ne potječe od očevica. I ono je vrlo po slušanju«, dakle vrlo drugog reda. A pošto su Matejeva

i Lukina knjiga preradbe, koje donose gotovo sve, što je već u Marka, to su ta dva evanđelja vrela trećega reda. Plus, što ga ona donose, jesu umeci o propovijedima Isusovim iz neke nepoznate zbirke.

Prema tome smo stali na kraju na samom Markovu evanđelju. Ono bi bilo jedino vrelo... (str. 45.).

S evanđeljima je dr. Dvorniković, slijedeći »stručnjake«. Straussa i Renana, vrlo brzo i vrlo jednostavno gotov. A svjedočanstva Pavla apostola? O njemu i njegovim poslanicama ovako sudi:

»Svjedočanstvo Pavlovo nevjerovatno je mršavo. On čovjeka Isusa jedva da i spominje, neki vele, da ga uopće i »ne spominje« i da za njega uopće i »ne zna«... Nije čudo, što je Drews Pavla izbrisao iz liste svjedoka za historijskog Isusa« (str. 40.).

Da se vidi, kako neskrupulozno eliminira g. dr. Dvorniković sve, što mu ne konvenira evo Vam njegovog usvojenog suda i o nekršćanskim t. zv. profanim vrelima:

»Prvo svega izvjesno je ovo: profana vrela za rekonstrukciju ne daju ništa (str. 38.).

Najviše da mogu poslužiti eventualno (!) kao »svjedočanstvo« da je Hrist uopće živio. Pa ni tu snagu svjedočenja mnogi im ne priznaju; mišljenja su nekako po pola podijeljena« (str. 38.).

»Mjesto Flavija očito je umetak od kršćanske ruke« (str. 39.). »Sueton je sa svojim „Chrestusom“ vrlo sumnjiv...« (ibid.) »Preostaje Tacit...« Od nekršćanskih svjedočanstva ovo bi dakle bilo sve. Malo više, nego ništa« (str. 39.).

Dr. V. Dvorniković dakle zabacuje historičke izvore za upoznanje kršćanstva. Priznaje čisto samovoljno jedino Markovo evanđelje. I u njemu još čini naročito odabiranje, pa se od jasnih Markovih tvrdnja za božansku moć i poslanje Isusovo spasava tim, što takova mjesta proglašuje interpolacijama.

Danas nakon sjajnih rezultata kritičkog i historijskog znanstvenog istraživanja o Kristu i kršćanstvu doći pred publiku s tezama kako ih je postavio u svojoj studiji Dr V. Dvorniković, znači nanijeti znanosti povredu. **Znači raditi neznanstveno, tendencijozno.**

*

Dokle siže sloboda g. Dvornikovića u pitanjima o kritičkim istraživanju Krista i kršćanstva vidi se iz opaske, što je on daje u dodatku, svojim bilješkama o vrelima i literaturi: »Za strogo i potanko razlučivanje istorijskih i legendarnih elemenata nema kriterija, niti će ga ikada biti(!). Subjektivni pogled i ukus mnogo odlučuje« (str. 375.). Ovo je načelo, doduše posve samovoljno postavljeno, u protivnosti s načelima historijsko-kritičke metode. Ali on je to načelo za sebe i svoj studij iskoristio do skrajnosti. Posao vrlo udoban!

Iz upravo ogromnog broja modernih pisaca o vrelima kršćanstva i njegove nauke izabrao je g. Dr Dvorniković najnepouzdanije i najnekritičnije. On slijepo slijedi Straussa, Renana i Drewsa. Tek još gdje kojeg autora pozna, ali se brižno čuva, da bi čuo koji pozitivan glas u zboru svojih negativnih, razornih govornika.

Kud je **d a n a s** objektivna znanstvena kritika odbacila Straussa i Renana! O Drewsu ne ćemo ni da razgovaramo! I **d a n a s** nam se javlja autor, koji to davno odbačeno — iverje brižno kupi i pruža svom narodu pod firmom svog znanstvenog rada! Za čitavo znanstveno nastojanje naše-hrvatske, pa ako hoćete i jugoslavenske knjige — ovo je jedan ponizujući stav! Pokušaj, koji svoju »znanstvenu« reputaciju misle da steknu ili zadrže na tom i takovom osnovu, moraju se srozati. Oni su znak nesavjesnosti ili barem ne-skrupuloznosti.

6. — Kanda je sve ovo predosjećao g. Dr Dvorniković, svijestan si jamačno jednostranosti svog posla. I zato on na str. 373. u citiranom djelu izražava jasno svoju s u m n j u u znanstvenu vrijednost svojih uzora. Pa neuspjeh ili odioznost svog rada svaljuje na njihova pleća. On piše ovako: »Ako su svi ti istraživači iza tolikog ispitivanja na vrelima **ipak** na krivom putu, o n d a s u i m n o g i moji izvodi otišli u krivo. Moj se rad po svojoj naravi morao graditi na pouzdanju u njihov.«

Nije se morao graditi na pouzdanju u rad spomenutih autora, nego na pouzdanju u rad onih ljudi, koji su pred znanstvenim forumom savremene kritike izdržali probu i pronadeni kao pouzdani vodiči. Ne naglasujem samo autore katoličkog mentaliteta. I protestantska je bogoslovska, specijalno biblijsko-kritička znanost iznijela rezultata, pred kojima se mora svaki pokloniti, komu je do istine. Imao je g. Dr Dvorniković i prilike i vremena, da ih upozna i da ih prouči. Po našem je mišljenju to bila njegova d u ž n o s t kao profesora filozofije na našem sveučilištu. Primjer njegovog znanstvenog djelovanja, naročito kako se ukazuje u o v o m radu, ne će ni najmanje dobro djelovati ni pedagoški ni metodološki.

Nije nipošto moguće uzeti osvrt na sve s t v a r n e pogrešne izvode, što ih je g. D. u ovom spisu nanizao. Iz ovih fragmentarnih dijelova bit će već jasno u kojem se i kakovom krugu kreće njegovo psihologiziranje. Ne samo što je ono od početka pa do kraja uvredljivo za kršćanina i njegovo vjersko naziranje, jer je kršćaninu Krist druga božanska osoba presvetoga Trojstva; ono je naročito uvredljivo za svakoga koji ima razvijen osjećaj za historičku tačnost i znanstvenu objektivnost.

Hrvatska knjiga nije ovim djelom ništa dobila. Dobili su nešto loše duševne hrane oni, koji u svojoj duši ne nose ni traka optimizma za život, niti idealizma za teške strane njegove.